

Lukács B. György

Az 1972-es feketehimlő-járvány Jugoszláviában

Az új koronavírus okozta járvány kitörését követően az egykori Jugoszlávia utódállamainak sajtóiban sorra emlékeztek meg az 1972-es jugoszláviai feketehimlő-járványról. Az utolsó nagy európai himlő-járvány okozta pánik, a szigorú intézkedések, az elrendelt tömeges oltás minden tagköztársaságban általános riadalmat keltett, az Jugoszlávia-szerte a második világháború utáni időszak első kollektív félelmet kiváltó eseménye volt.¹ A hatóságok hathatós beavatkozásának köszönhetően a járvány végül csak Szerbiát, annak is leginkább autonóm tartományát, Koszovót érintette, illetve Montenegró területén egy fertőzöttet regisztráltak.² Az egész Európára potenciális veszélyt jelentő járványon két hónap alatt sikerült úrrá lenni. Végso mérlege 175 regisztrált fertőzött és 35 halott volt.³

A világszerte aggodalommal figyelt jugoszláviai vírusjárvány nem hagyott ugyan mély nyomot az egykori Jugoszláviát alkotó nemzetek kollektív emlékezetében,⁴ a sikeres kezelésében szerzett tapasztalatok azonban közel 50 évvel később, minden utódállamban hasznosnak bizonyultak. Az 1970-es évek elején már aktív járványügyi szakemberek közül többen 2020-ban is segítették a védekezést, illetve több alkalommal fejtették ki a véleményüket, osztották meg a tapasztalataikat a nyilvánosság előtt.

A feketehimlő-járvány kitörésekor a titói vezetés éppen a második Jugoszlávia legnagyobb belső kihívását jelentő politikai válság megoldásának utolsó manővereit hajtotta végre. Az 1960-as évek második felében kibontakozó reformkorszak a soknemzetiségű állam jelentős gazdasági, majd politikai és társadalmi átalakulását hozta el. A gazdasági konfliktusokra, az eltérő történelmi fejlődésű tagköztársaságok különböző fejlettségi szintjéből eredő érdeellentétek miatt jelentkező feszültségekre a föderáció reformjával, a tagállamok és az autonóm tartományok szuverenitásának növelésével, decentralizációval igyekeztek megoldást találni, ám a szabadabb politikai légkörben más komoly konfliktusok is a felszínre bukkantak. A horvát és a szerb értelmiség kulturális ügyekben folytatott vitái addig elhallgatott kérdéseket érintettek, így a horvátok egyenjogúságát és a szerb tagköztársaságon kívül élő szerb lakosság jogait. Az ország további sorsát nagyban befolyásolták a Horvátországban, Szlovéniában, valamint Szerbiában és annak déli autonóm

¹ Lásd Miljenko Jergović: *Variola vera*. *Bhdani*, 2000.

² Elizabeta Ristanović et al.: Smallpox as an actual biothreat: lessons learned from its outbreak in ex-Yugoslavia in 1972. *Annali dell'Istituto superiore di sanita*, 52. (2016), 4. 589.

³ Ristanović et al. (2016): i. m. 587.

⁴ Vesna Trifunović: Temporality and discontinuity as aspects of smallpox outbreak in Yugoslavia. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 65. (2017), 1. 128.

tartományában, Koszovóban, illetve Bosznia-Hercegovinában végbemenő folyamatok, amelyek kezelése a jugoszláv kommunista vezetés számára komoly kihívást jelentett. Az események a dezintegráció irányába mutattak, és az 1971-es év folyamán érték el csúcspontjukat, mígnem az év végén a belgrádi legfőbb vezetés, Tito elnökkel az élen, a szövetségi hatalom leépítésének követelésében és a köztársasági önállóság érvényesítésében a leghatározottabban fellépő horvát reformkommunista vezetés eltávolítása mellett döntött. A horvátországi nacionalizmus terjedése elleni erőtlenség fellépéssel vádolt horvát reformszárny eltávolítása után letörték a horvát értelmiséget és az ottani hallgatói mozgalmat, ami után világossá vált, hogy a többi tagköztársaság reformereinek menesztése is csak idő kérdése. A Tito vezette legfelsőbb vezetés erőszakkal zárt le egy korszakot, hatalmi szóval fojtotta el a diktatúra lazulása következtében felszínre törő erőket.

Ilyen kaotikus politikai állapotok uralkodtak, amikor az országban felütötte fejét az 1930 óta nem diagnosztizált fekete himlő. A járvány történetének rekonstruálásához rendelkezésre állnak a vészterhes események szemtanúi által írott visszaemlékezések. Többen újságcikkekben osztottak meg a járvánnyal kapcsolatos információkat, és számos tanulmány jelent meg. Zoran Radovanović szerb epidemiológus professzor 2017-ben adta ki *Variola vera: vírus, járvány, emberek* című informatív kötetét, amelyben olvasmányos történeti áttekintést nyújt a fekete himlőről, bemutatva az azzal kapcsolatos tudományos kutatások eredményeit, viszonylag röviden tárgyalva a jugoszláviai eseményeket.⁵ A vírust sikeresen izoláló Ana Gligić szerb virológus tanulmányai mellett rendkívül hasznos forrást jelent az eseményeket szintén megélt Nikola Bura belgrádi orvosprofesszor *Boncolás nélkül* című, 2012-ben kiadott műve,⁶ amelyben Radovanovićnál részletesebben mutatja be a fekete himlő jugoszláviai terjedését, a hatóságok által annak megfékezésére elrendelt intézkedések végrehajtását, amelyhez korabeli fényképeket is mellékel. A járványról 1982-ben *A fekete himlő* (*Variola vera*) címmel, Goran Marković rendezésében játékfilmet is forgattak, melynek több mozzanata ugyan nem egyezik a szemtanúk visszaemlékezéseiben említettekkel, ám széles rétegeket emlékeztetett az egy évtizeddel azt megelőző jugoszláviai eseményekre.

A veszedelmes betegséget egy mekkai zarándoklatáról hazatért koszovói, Ibrahim Hoti hurcolta be Jugoszlávia területére. A muszlim gyökerű jugoszláv állampolgárokat nem akadályozták abban, hogy felkeressék vallásuk szent helyeit. A második világháborút követő represszió után már az 1950-es évek közepétől Jugoszlávia-szerte javulni kezdtek a muszlim vallásgyakorlás lehetőségei, ebből a szempontból további előrelépést hozott a titói külpolitika alakulása. Jugoszlávia muszlim közösségei a Szovjetunióval való szakítást követően az egyre inkább új utakat kereső jugoszláv külpolitika eszközévé váltak. Ezt mutatták a látványos

⁵ Zoran Radovanović: *Variola vera: vírus, epidemija, ljudi*. Smederevo, Heliks, 2017.

⁶ Nikola Bura: *Bez obdukcije: knjiga o epidemiji velikih boginja u Srbiji 1972. godine: verna rekonstrukcija događaja*. Novi Sad, Prometej, 2012.

gesztusok: Nasszer egyiptomi és Sukarno indonéz elnököt belgrádi látogatásuk alkalmával a legfőbb muszlim vallási vezetőnek is bemutatták. A muszlim gyökerekkel rendelkezők előnyt kezdtek élvezni a jugoszláv diplomáciában. Az arab és más muszlim országokban szolgáló nagykövetek közül sok volt a muszlim felmenőkkel rendelkező diplomata. A hatalom az 1960-as évek közepétől a jó-részt muszlim gyökerű koszovói albánok emancipációját is támogatta, Bosznia-Hercegovinában pedig éppen az 1970-es évek legelején kapott hivatalosan elismert státuszt a muszlim nemzet.

Hotinak, a tehetős 35 éves gabonakereskedőnek tehát nem kellett különösebb akadályokat leküzdenie ahhoz, hogy ellátogathasson a Közel-Keletre. Útja előtt meg kellett ugyanakkor kapnia a fekete himlő (és a kolera) elleni védőoltásokat, hiszen Jugoszlávia is elfogadta a WHO ezzel kapcsolatos ajánlásait.⁷ Hoti el is utazott Szkopjébe, ahol 1971. december 20-án beadták ugyan neki a fekete himlő elleni úgynevezett emlékeztető oltást, ám azt egy másik kórházi páciens tanácsára minden bizonnyal alkohollal megpróbálta kimosni. Hoti attól tarthatott, hogy az oltás hatására megjelenő esetleges kiütések hátrányos hatással lehetnek az üzleti tárgyalásaira.⁸ Az oltásról szóló nemzetközi tanúsítványt ugyanakkor átvehette. A WHO a szaúd-arábiai zarándoklatra való utazást kizárólag repülőgéppel javasolta. A jugoszláv szövetségi szervek továbbították ugyan a javaslatot a tagköztársaságiaknak és a tartományiaknak, az mégsem jutott el a mekkai és medinai utakat szervező utazási irodákhoz. A Hoti útját megszervező bitolai Transkopot sem akadályozta meg semmi abban, hogy szárazföldön indítsa útnak Hotit és 24 útítársát, akik január második felében hagyták el Jugoszláviát. A zarándokok úgy döntöttek, hogy meghosszabbítják közel-keleti útjukat, felkerestek több iraki szent helyet, Kerbelát, Najafot, Bagdadot.⁹ Bura beszámolója szerint a járványügyi jelentésből kiderült, hogy Hoti számos ajándékot, szőnyeget, fejfedőket, különféle szuveníreket vásárolt, illetve szert tett két furulyára, amelyet Koszovóba visszatérve, február második felében sokaknak kölcsönadott.¹⁰ A korabeli beszámolók szerint a járvány elterjedésében nagy szerepük lehetett a hangszereknek, ahogyan azt filmjében Marković is megörökítette.

Hoti 1972. február 15-én tért vissza koszovói falujába, ahol másnapra ugyan rosszul lett, minden bizonnyal a részben ható oltásnak köszönhetően azonban a betegség számára nem bizonyult súlyosnak, mégis terjesztőjévé vált. Viszonylag gyors felépülése miatt a kórt nála nem is diagnosztizálták, a faluközösség aktív tagja maradt. Zarándokútja miatt sokan keresték fel, meghallgatva a muszlim szent helyek felkeresése közben szerzett élményeit.

⁷ Ristanović et al. (2016): i. m. 590.

⁸ Jasmina Lazić: Upozorenje na koje niko nije obratio pažnju. *Vreme*, 2012. március 15.

⁹ Željko Cvetnić: Strah od bolesti i smrti – od variola virusa nekad do COVID-19 danas. *Veterinarska stanica*, 51. (2020), 3. 244.

¹⁰ Bura (2012): i. m. 17.

Nikola Bura rekonstrukciója szerint Hoti éppen egy étteremben tartott élménybeszámolója során fertőzhette meg Latif Mumdzić 28 éves Novi Pazar-i tanítót, akit erős hasfájás miatt penicillinnel kezdtek kezelni a közép-szerbiai Čačak kórházában.¹¹ Állapotának romlása miatt 1972. március 9-én mentő szállította tovább a szerb fővárosba, testét ekkor már gennyes kelések borították, és 40 fokos láza volt. Ötfős szobába került, ahol éppen orvostanhallgatók végezték gyakorlatukat. Az újonnan érkező beteget összetett penicillinallergiás esetként mutatták nekik be.¹² Mumdzićot még arra is megkérték, hogy menjen le az aulába, hogy a hallgatók ismét szemügyre vehessék. A beteg állapota ezt követően kezdett rohamosan romlani: vért hányt, majd a mellékhelyiségben ájultan rogyott a földre. A traumatológiai osztályra került, ahol átmenetileg javult az állapota, másnap, 1972. március 10-én, 29. születésnapján azonban szervezete feladta a küzdelmet. A halál okát ekkor még senki sem sejtette, holott a vele való közvetlen érintkezéssel igazolhatóan 38 embert fertőzött meg.¹³

A fiatal tanító belgrádi halálutása idején Koszovó autonóm tartomány területén tovább terjedt a fekete himlő: Prizrenben hasonló tünetek jelentkeztek Ibrahim Hoti unokahúgánál, a hatéves Sadetánál.¹⁴ A szerb tagköztársaság és az ahhoz tartozó autonóm tartomány vezetése azonban tévesen úgy ítélte meg, hogy csak néhány esetről van szó, ezért halogatták a járvány kihirdetését. A belgrádi szövetségi hatóságokat március 14-én értesítették a fekete himlő koszovói megjelenéséről, másnap pedig a már említett Ana Gligić, a többek között a fekete himlővel foglalkozó országos referencialaboratórium vezetője felé is jelezték. Ő ekkor még hitetlenkedve fogadta a hírt, hiszen korábban már több alkalommal is sor került téves riasztásra, ám három óra alatt mind a nyolc koszovói mintában azonosították a veszedelmes kórokozót.¹⁵

Március 16-án Koszovó területén elrendelték az általános oltást, azt azonban még mindig nem tudták, hogy a fertőzés ekkor már Belgrádban is megjelent. A szerb fővárosban csak két nappal később, 18-án rendelték el minden ottani egészségügyi dolgozó és a közintézmények alkalmazottainak oltását. Koszovóban és Belgrádban már folyt az oltás, amikor Latif Mumdzić testvére, Nedžib Mumdzić is megbetegedett, érte speciális orvosi küldöttség utazott Novi Pazarba.¹⁶ Miután a Latifot ápoló két nővérnél is diagnosztizálták a kórt, karantént rendeltek el az érintett klinikán,¹⁷ Gligić javaslatára pedig a politikai vezetés rövid huzakodását követően kihirdette a járványt. Az ezt követő napokban Belgrádban 727 ponton mintegy 1,8 millióan,

¹¹ Bura (2012): i. m. 18.

¹² Ristanović et al. (2016): i. m. 590.

¹³ Uo.

¹⁴ Bura (2012): i. m. 31.

¹⁵ Radovanović (2017): i. m. 69.

¹⁶ Lazić (2012): i. m.

¹⁷ Bura (2012): i. m. 52.

Jugoszlávia-szerre pedig összesen végül mintegy 18 millióan kapták meg a védőoltást.¹⁸ A hatóságok mintegy 10 ezer embert (néhol teljes falvakat) küldtek karanténba, lezárták a külső határokat, minden külföldről érkezőtől oltási tanúsítványt kértek.¹⁹ Megtiltották a nyilvános helyeken való gyülekezést, korlátozták az utazást. Amennyiben a karanténhoz és a kezelésekhöz nem álltak rendelkezésre felszabadítható egészségügyi épületek, hoteleket és egyéb szálláshelyeket, gyógyfürdőket ürítettek ki. A legszigorúbb előírásokat Koszovó területén rendelték el, az autonóm tartományt senki sem hagyhatta el, illetve oda nem engedtek be olyan személyt, aki nem tudta igazolni, hogy beoltották.²⁰ A rendelkezések hatására ezt követően már nem is került ki fertőzés az autonóm tartományból.

A beazonosított nagyszámú (25) gócpont 175 regisztrált fertőzöttjéből 105-en (60%) kaptak korábban fekete himlő elleni védőoltást, 66-an (37,7%) nem, míg négy esetben (2,3%) ezt nem tudták megállapítani. A fertőzés következtében elhunytak esetében az arányok egészen máshogy alakultak: a beoltottak esetében a halálozási arányszám 8, az oltást nem kaptak esetében 35%-os volt.²¹ A jugoszláviai feketehimlő-járvány halálos áldozatai közül mindannyian egy héten belül hunytak el.

A védekezés részleteiről a jugoszláv sajtó nap mint nap tájékoztatta a hazai nyilvánosságot. A hatóságok képviselői a járvánnyal kapcsolatos információkkal látták el a WHO szakembereit, rájuk bízva a világ nyilvánosságának tájékoztatását.²² A sikeres járványkezelést Európa-szerre a titói Jugoszlávia sikereként élték meg.²³ A szigorúan betartatott intézkedéseknek köszönhetően a fertőzés nem terjedt át a többi jugoszláv tagköztársaságra, és a szomszédos országokban sem ütötte fel a fejét. Az utolsó esetet április 11-én regisztrálták.²⁴ A WHO szakembereinek aktív közreműködésével elfojtott járvány végét 1972. május 1-jén hirdették ki.

A járvánnyal kapcsolatban az 1970-es évektől napjainkig több összeesküvés-elmélet kapott szárnyra, amelyek többsége a kórokozó szándékos elterjesztését feltételezi. Ana Gligić és kollégái *A fekete himlő mint bioterrorizmus* című kutatási projektjükkel ugyanakkor bizonyították, hogy nem szándékos behurcolásról van szó.²⁵ Az ország gazdaságát hosszú hetekre megbénító járvány komoly anyagi károkat okozott, a kezdeti sokkhatás, az állam teljes felkészületlensége okozta gondok, a bürokratikus akadályok legyőzését követően azonban sikerült áthidalni a szervezeti és technikai hiányosságokat, a jugoszláv hatóságok embereinek nemzetközi segítséggel, a lakosság fegyelmezett együttműködésével sikerült megfékeznie a kórt.

¹⁸ Ristanović et al. (2016): i. m. 593.

¹⁹ Radovanović (2017): i. m. 70–71.

²⁰ Sabina Ferhabd begović: Past and present health crises: How Yugoslavia managed the smallpox epidemic of 1972. *Cultures of History Forum*, 2020. július 22.

²¹ Ristanović et al. (2016): i. m. 591, 594.

²² Ristanović et al. (2016): i. m. 594.

²³ Miljenko Jergović: S malim boginjama u Torinu. *Jergovic.com*, 2017. február 26.

²⁴ Ristanović et al. (2016): i. m. 589.

²⁵ Uo.

Felhasznált irodalom

- Bura, Nikola: *Bez obdukcije: knjiga o epidemiji velikih boginja u Srbiji 1972. godine: verna rekonstrukcija događaja*. Novi Sad, Prometej, 2012.
- Cvetnić, Željko: Strah od bolesti i smrti – od variola virusa nekad do COVID-19 danas. *Veterinarska stanica*, 51. (2020), 3. 241–253. Online: <https://doi.org/10.46419/vs.51.3.2>
- Ferhadbegović, Sabina: Past and present health crises: How Yugoslavia managed the smallpox epidemic of 1972. *Cultures of History Forum*, 2020. júlíus 22. Online: <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/focus/kleio-in-pandemia/past-and-present-health-crises-how-yugoslavia-managed-the-smallpox-epidemic-of-1972>
- Jergović, Miljenko: S malim boginjama u Torinu. *Jergovic.com*, 2017. február 26. Online: <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/s-malim-boginjama-u-torinu>
- Jergović, Miljenko: Variola vera. *Bhdani*, 2000. Online: <https://www.bhdani.ba/portal/arhiva-67-281/160/citanka160.htm>
- Lazić, Jasmina: Upozorenje na koje niko nije obratio pažnju. *Vreme*, 2012. március 15. Online: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1484062&print=yes>
- Malcolm, Noel: *Bosnia: A Short History*. London, Papermac, 1996.
- Malcolm, Noel: *Kosovo: A Short History*. New York, NYU Press, 1998.
- Petranović, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd, Nolit, 1980.
- Radelić, Zdenko: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1992*. Zagreb, Školska knjiga, 2006.
- Radovanović, Zoran: *Variola vera: virus, epidemija, ljudi*. Smederevo, Heliks, 2017.
- Repe, Božo: *Rdeča Slovenija: Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana, Založba Sophia, 2003.
- Ristanović, Elizabeta – Ana Gligić – Sonja Atanasievska – Vesna Protić-Djokić – Dragutin Jovanović: Smallpox as an actual biothreat: lessons learned from its outbreak in ex-Yugoslavia in 1972. *Annali dell'Istituto superiore di sanita*, 52. (2016), 4. 587–597. Online: <https://annali.iss.it/index.php/anna/article/view/444>
- Rusinow, Dennison: *The Yugoslav Experiment 1948–74*. Berkeley (US-CA), University Of California Press, 1977.
- Trifunović, Vesna: Temporality and discontinuity as aspects of smallpox outbreak in Yugoslavia. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 65. (2017), 1. 127–145. Online: <https://doi.org/10.2298/GEI1701127T>
- Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostalne države: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana, Mladinska knjiga, 2005.